

Българската география до Освобождението

Отъ

Гунчо Ст. Гунчевъ

Уважаеми дами и господа,

Годишнинитѣ, които сме се събрали да чествуваме сега, представятъ първитѣ периоди отъ живота на българската научна география и на организацията на българскитѣ географи. Тѣзи периоди, така тѣсно свързани съ голѣмата фигура на първомайстора на българската географска наука проф. А. Иширковъ, както и съ нераздѣлния му помощникъ и колега въ продължение на 28 години — проф. Ж. Радевъ, сж напълно закржглени, защото тия най-важни действащи лица отъ това време, не сж между живитѣ. Но предъ тия, така близки периоди, на които мнозинството отъ насъ сж изцѣло или отчасти съвременници, има редица други, презъ които нашитѣ предѣди сжщо така сж проявявали интересъ да знаятъ нѣщо повече за своята или чуждитѣ страни, за тѣхнитѣ жители, градове, природа и пр. Азъ именно ще се постарая да привлѣка вниманието Ви къмъ тия по-далечни времена и да се спра на нѣкои по-важни моменти, които характеризуватъ географскитѣ познания презъ съответната епоха, или говорятъ за отношението, което тогава е сжществувало къмъ географията. Нито времето, нито мѣстото, нито моитѣ още незавършени издирвания въ това отношение, ми позволяватъ да бжда много подробенъ. Но все пакъ съ голѣма охота се заехъ да говоря на тази тема, защото ми се дава възможность да изтъкна предъ Васъ голѣмото значение, което презъ епохата на нашето Възраждане се е давало на географията, като единъ отъ най-важнитѣ предмети, който спомага за оформяване на националното съзнание и който дава винаги нуждни и извънредно необходими знания за околния свѣтъ. Презъ последитѣ години у насъ много се говори за пресъздаване на нашия културенъ и общественъ животъ въ духа на Възраждането. За съжаление, нека ми бжде позволено това нескромно твърдение, малцина отъ тия апологети въ сжщность имаха добра представа за главнитѣ идеи на тази така важна епоха отъ българския исторически животъ. А една отъ тази идеи е безспорно опознаването на родната земя въ цѣлото ѝ етнично, поселищно, стопанско и културно разнообразие. За това, преди всичко, говори обстоятелството, че редица измежду

най-важнитѣ възрожденци сж писали учебници и пособия по география, както е случая съ Неофитѣ Бозвели, Константинѣ Фотиновѣ, Д-ръ Иванѣ Богоровѣ, Иоакимѣ Груевѣ и др. Ако си позволявамъ още въ началото да се спра, безъ да следвамъ хронологическия редъ, върху тия въпроси, то е, за да мога да изтъкна, че тази елементарна истина — да познаваме по-добре родната земя — мжчно намира приемъ у ръководителитѣ на нашата учебна политика, предъ които отъ десетина години насамъ сж правени многобройни постъпки, за да се увеличи изучаването на Отечествената география съ още единъ часъ въ гимназиитѣ, защото това, което се дава въ претрупания 8 класъ за срокъ, срокъ и половина, е крайно недостатъчно.

Уважаеми дами и господа!

Нашето изложение ще започнемъ съ тая славна епоха, отъ която ни дѣлятъ малко повече отъ хиляда години, епохата на Симеона Велики или още така наречения Златенъ вѣкъ на българската книжнина. Още тогава ние можемъ да намѣримъ известни знания, въ сравнително малкото достигнали до насъ книжовни произведения, които бихме могли да приемемъ, че иматъ географски характеръ. При тоя, както и при послѣдващитѣ случаи, нека сега още да подчертаемъ това, ние ще нагаждаме нашето мѣрило, съобразно епохата. Колкото повече се доближаваме до днешни дни, толкова то ще става по-голъмо, т. е. ние ще ставаме по-взискателни.

Известниятъ книжовникъ отъ Симеоновата епоха Иоанъ Екзархъ, ни дава въ своя Шестодневъ кратко описание на двореца на Царь Симеона, което съ огледъ на времето, спокойно можемъ да причислимъ къмъ кръга на географскитѣ описания. Въ нѣкои отъ главитѣ на това съчинение, като напримеръ въ главата „За водитѣ“, намираме редица знания отъ физикогеографско естество, въ които по чуденъ начинъ сж примирени библейскитѣ представи за сътворението на свѣта, съ ученията на най-голъмия старогръцки философъ Аристотелъ, който е билъ използванъ, както самъ Иоанъ Екзархъ бележи това, за съставянето на Шестоднева.

Въ споменатата глава се говори, че Богъ поставилъ водата върху твърдята, за да не би тя да изгори отъ топлината, която получава отъ слънцето, месеца и звездитѣ. Моретата получаватъ вода отъ Океантѣ, който е рѣка, която извира отъ рая и има пивка и сладка вода. Тая рѣка обикаля (въ видъ на кръгъ) цѣлата земя. Това обстоятелство показва, че формата на земята се схваща като дискъ, т. е. тя е плоска и кръгла. Водата на моретата е бавна, т. е. не тече, и е застояла. Тя става горчива, защото слънцето постоянно я намалява.

Тѣзи примѣри, а още много такива биха могли да се приведатъ отъ Шестоднева, сочатъ, че тука имаме не само просто

описание, но и обяснение на причинитѣ на явленията, което както това Ви е добре известно, е една отъ предпоставкитѣ на съвременната научна география.

Въ старобългарската литература нѣма какво и да е по-специално географско съчинение. Безспорно е обаче, че старитѣ българи сж имали задоволителни за това време представи за областитѣ на тогавашната българска държава, та и за съседнитѣ ѝ страни, добити било по словесенъ било по книжовенъ пжтъ. Тѣ сж черпили географски знания и отъ византийски книжовни източници, тѣй както и ние днесъ още прибѣгваме до чужди помагала при много научни дисциплини. Запазената и до днесъ стара книжнина е предимно съ религиозно-поучителенъ характеръ, не само защото първитѣ писатели сж били духовници, но и защото тя, следъ рухването на българското царство, е била укривана главно въ манастиритѣ. На книгитѣ съ свѣтско съдържание се е обръщало по-малко внимание, па и тѣ сж били въ много по-малкъ брой.

Въ отдѣлнитѣ старобългарски произведения се срѣщатъ много имена на области, царства, рѣки, морета, планини и пр. Тия всички податки отъ географски характеръ не сж обаче събрани и разтълкувани, за да можемъ да знаемъ нѣщо повече за географскитѣ представи на българитѣ отъ миналитѣ вѣкове.

Особено цененъ материалъ се намира въ житията на светиитѣ. Въ тѣхъ, както при всѣка биография, се описва родното мѣсто на светеца, споменуватъ се селищата и областитѣ въ които се е подвизавалъ и пр. Така напримѣръ въ краткото житие на Св. Климентъ Охридски отъ Димитрия Хоматиянъ, писано презъ XIII. в., се казва:

„Тоя великъ нашъ отецъ и български свѣтилникъ бѣ отъ рода на европейскитѣ мизи, които повечето хора признаватъ за българи. Изтласкани нѣкога съ силата и властѣта на Александра отъ Олимпийската Пруса (б. н. гр. Бруса въ Мала-Азия) къмъ Северния океанъ и Мъртво море, тѣ малко следъ това преминали съ голѣма сила Дунава и завзѣха всички съседни земи: Панония и Далмация, Тракия и Илирия и тѣй сжщо и голѣма часть отъ Македония и Тесалия“.¹⁾

Въ нѣкои отъ тия житиета се намира извънредно много географски материалъ. Такъвъ е случая съ житието на Св. Никола новий софійски, отъ XVI. вѣкъ, съчинено отъ съвременника му Матей Граматикъ.²⁾ Въ него се дава историята на градъ София, описва се мѣстоположението му, споменува се сжщо така за нѣкои махли и тържища, между които махалата Ючъ-бунаръ и то съ българското ѝ име Три

¹⁾ Срв. Йорд. Ивановъ, Български старини въ Македония, II изд. София, 1931 г., стр. 317.

²⁾ Срв. П. А. Сырку, Житіе Св. Николая новаго софійскаго по единственной рукописи XVI в. Сборникъ отдѣленія рускаго языка и словесности Импер. акад. наукъ, т. LXXI, № 2., Санктпетербургъ 1901.

кладенци, което име за съжаление ние все още не можем да усвоимъ. Тая махала се е намирала, по всичко изглежда, отвънъ чертата на тогавашна София. Въ житието има сведения за нѣкои занаяти, за народни представления, за софийски-тъ турци и отношението имъ къмъ българитѣ и пр.

Географски материалъ се срѣща и въ старитѣ сборници, гдето покрай религиознитѣ теми (проповеди, жития на светии, тълкуване на евангелски текстове и пр.) сж помѣствани и исторически, географски или природонаучни текстове.

Най-интересенъ, до колкото ние познаваме въпроса, се явява Ловченскиятъ сборникъ. Това е ржкопись отъ 1618 г., притежание на г. М. Недѣлчевъ, уредникъ на Музея при читалище „Наука“ въ гр. Ловечъ. Тоя важенъ отъ много гледища сборникъ стои и до сега неиздаденъ.¹⁾ Въ него се казва: „Ето знайте, че на свѣта има 72 и половина езици (разбирай народи). Правовѣрни езици (народи) сж 5: 1. българи, 2. гърци, 3. сирийци, 4. ивери (грузинци), 5. руси. Въ тѣхъ сж 3 правовѣрни книги: българска, гръцка и иверска. Полувѣрни езици (народи) сж: аламани (германци), фржзи (французи), вжгри (унгарци), арменци, саси (саксонци) лѣси (поляци), арбанаши (албанци) и пр.

Много интересна е въ тоя сборникъ народностната характеристика, при която народитѣ се оприличаватъ на нѣкое животно. Така напримѣръ: фржгъ лъвъ естъ, аламанинь орель естъ, тоурчинъ змѣа естъ, арменинь гущерь естъ, бльгаринъ быкъ естъ (намекъ за т. н. твърдоглавие на българина), сръбынь влъкъ естъ, грѣкъ лисица естъ, влахъ котка естъ, еврейнь ѣзовець естъ (отражение на престонародното вѣрвание че еврейтѣ миришатъ лошо, защото не сж кръстени²⁾, персинъ вранъ естъ, лутвинъ (литовець) тоуръ естъ, андианинь (индиець) голжбъ естъ и пр. Отъ тая характеристика личи, че на автора на сборника сж известни не само по-малко или повече близки страни, но и доста далечни като Индия, Персия, Литва и пр.

Тия географски познания на неизвестния православенъ българинъ отъ началото на XVII. в. се явяватъ напълно незадоволителни въ сравнение съ познанията на съвременитѣ му българи — висши католически духовници. Неможейки да се спуснемъ въ подробности, ние ще споменемъ само за релациитѣ (докладитѣ) на софийския архиепископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ, чипровчанецъ по мѣсторождение. Изъ между нѣколкото негови писания отъ тоя родъ, които сж отпечатани въ *Acta bulgariae ecclesiastica*, издадени презъ 1888 г. отъ францисканския монахъ Евсебий Ферменджинъ, банатски българинъ,

¹⁾ Съвсемъ малкъ откъсъ отъ него даватъ Б. Ангеловъ и М. Генновъ въ История на българската литература, т. II. Стара българска литература (IX.—XVIII. в.) въ примѣри, преводи и библиография. София, 1922, стр. 363—364.

ще се спремъ само на доклада му за обиколката, която е правилъ въ България презъ 1640 г. Тоя докладъ започва съ описание на България, защото както самъ Петъръ Богданъ бележи въ първитѣ още редове, за нея нѣма достатъчно подробни книги. Първомъ се даватъ границитѣ на България, които се съвпадатъ, а това е мѣрило за добритѣ му географски познания, съ границитѣ на етнографска България. Авторътъ намира, че тя е по-голъма отъ всички съседни ней страни. „Въпросното царство България, казва той, е много хубаво, украсено съ широки равнини, високи планини, отъ очарователни хълмове, гори и горички“. Той споменува и за старитѣ столици Охридъ и Търново. По-нататкъ се описва, че българитѣ нѣматъ училища и за това всички сж неграмотни. Който знае малко да чете става свещеникъ. Много по-подробно се спира Петъръ Богданъ на религиознитѣ отношения и на православнитѣ свещеници и владици. Последнитѣ, придружавани отъ яничари, събирали съ насилие владичината си.

Въ втората часть на доклада си той разглежда по-отдѣлно посетениѣ отъ него селища, като започва съ доста дълго изложение за София, пълно съ интересни податки [разположение, управление, население (25,000 схизматици, т. е. православни, 30,000 турци, 15,000 евреи, 1,600 арменци и пр.)] По-нататкъ следватъ сведения за Пловдивъ, Русе, Провадия, Шуменъ, Търново и др. градове и села.

Този докладъ на Петъръ Богданъ за обиколката му презъ 1640 г. низъ България, който заема 27 печатни страници, скоро ще бжде обнародванъ изцѣло на български. Другитѣ негови доклади отъ 1647, 1649 и 1653 г., засѣгатъ главно състоянието на епархията му и сж съ по-малко географски сведения.

Както архиепископъ Петъръ Богданъ, така и марцианополския архиепископъ Петъръ Парчевъ или Парчевичъ, известенъ главно като деятель за политическото освобождение на България, сж добили образованието си въ славянската колегия въ Лоренто (Италия), въ която извънъ теология се изучавало добре, забележете това обстоятелство, история и география. А при голѣмата дипломатическа дейность на Парчевича въ Римъ, Варшава, Виена и Венеция, която той е развивалъ съ размахъ, който не познаваме при никой другъ българинъ отъ епохата на турското робство, отъ голѣмо значение е било, извънъ общата му култура и доброто владѣене на нѣколко езика, така сжщо и познаването на родната земя.

Ние трѣбва да привършимъ съ тия родолюбиви българикатолици, които, нека не забравяме това обстоятелство, сж много спомогнали за запазването на славянската писменость. Достатъчно е да припомнимъ само, че първото печатно издание на български езикъ отъ 1651 г. е молитвеника нареченъ Абагаръ, издаденъ съ славянски букви отъ никополския епископъ Филипъ Станиславовъ.

Въ споменатата книга *Acta bulgariae ecclesiastica* има помѣстени 11 писма отъ българи-католици, написани на български езикъ, съ кирилица. Освенъ това много отъ подписитѣ подъ писма и изложения на латински и италиански езикъ, помѣстени тамъ, сж също съ кирилица.

Географскитѣ познания на челника на нашето Възраждане отецъ Паисий, бѣха разгледани въ специална статия, отъ г. Ан. Сп. Разбойниковъ, въ кн. IV на Известията на Българското географско дружество. Паисий е познавалъ по-добре Югозападна България, гдето е роденъ, и Южна Македония, гдето е много пжтувалъ. Географскитѣ му сведения за чужди страни сж почерпени отчасти отъ древни автори, и съдържатъ много отъ грѣшкитѣ имъ. Отъ анализътъ, който г. Разбойниковъ прави, се разбира добре на какво равнище сж се намирили географскитѣ познания на единъ книжовенъ българинъ отъ срѣдата на XVIII. в.

Като оставяме на страна нѣкои по-древни податки отъ края на XVIII. в. и началото на XIX. в., ние ще се спремъ на заслугитѣ, които има за българската география единъ отъ най-голѣмитѣ деятели на Възраждането — Неофитъ Хилендарски Бозвели.¹⁾

До къмъ тридесетѣхъ години на миналия вѣкъ българскитѣ деца се учили по скованата програма на килийното училище, споредъ която учението се състояло само въ четене на нѣкои църковни книги. Срещу тая програма много видни българи отъ това време, сж роптаели (Неофитъ Рилски, Г. Кръстевичъ, Г. С. Раковски, П. Беронъ и др.). Първи пробивъ срещу нея, до голѣма степенъ, се явява Рибниятъ букваръ на Берона. За да даде на българската младежъ нѣщо по-добро отъ учението въ килийното училище, Неофитъ Бозвели съставя, съ помощта на Емайуилъ Васкидовича, Детоводството си, което представя 6 отдѣлни учебници: I. Букваръ, II. Учение за петѣтъ чувства и морала, III. Граматика, IV. Аритметика, V. Землеописание и VI. Писмовникъ. Едновременно съ тѣхъ той отпечатва Свещенна история и Катехизисъ.

Съ Детоводството си Неофитъ Бозвели цели да повдигне възпитанието и грамотността на сънародницитѣ си, както и да ги приучи на обичъ къмъ ближния и отечеството. Въ това последно отношение най-голѣма надежда той е възлагалъ на Землеописанието. Тая часть отъ него, която засѣга България, е почти изцѣло оригинална. Тя представя, взета отдѣлно, първото самостоятелно географско творение на български езикъ. За да попълни знанията си, да добави нови сведения, както и да събере подписчици, Неофитъ Хилендарски Бозвели посещава много български села и градове.

¹⁾ За подробности срв. голѣмиятъ трудъ на проф. М. Арнаудовъ, Неофитъ Хилендарски Бозвели, София, 1930 г.

Въ Землеописанието, на което за съжаление не можемъ да се спремъ по-подробно, сж застжпвени сжщо така и чуждитѣ страни. Българскитѣ земи сж разгледани сбито въ 16 страници. Въ тоя прегледъ 33 наши града сж представени съ характернитѣ си черти.

Вториятъ по редъ учебникъ по география се издава отъ Константинъ Фотиновъ — Общое землеописание (Смирна, 1843 г.) Въ него дѣлтъ, който засѣга Българскитѣ земи, е съставенъ отъ Фофинова, а останалата часть е преведена отъ грѣцки. Най-добре е разгледанъ родниятъ градъ на съставителя — Самоковъ, а следъ това Пловдивъ, Пазарджикъ, Стара-Загора, Котелъ, Свищовъ и др.

Но ако основателтъ на българския периодиченъ печатъ отдѣля време при книжовната си дейность за география, статьи съ географски характеръ, Фотиновъ печати и въ списанието си „Любословие“, въ още по-голѣма степень това прави основателтъ на българския вестникъ Д-ръ Иванъ Богоровъ. Още въ първия брой на редактирания отъ него вестникъ „Българский орелъ“ излѣзълъ на 20 априль 1846 г., той помѣства „Описание на село Котѣлъ“. По-късно той издава презъ разни времена 3 учебника по география: „Математическа география“, „Всеобща география за деца“ и „Кратка география, математическа, физическа и политическа“. Най-важенъ и напълно самостоятеленъ измежду всичкитѣ негови творби съ географски характеръ е безспорно пжтеписа му „Нѣколко дена расходка по българскитѣ мѣста“. Той има значение като източникъ за описване на миналото на 16 наши градове, които Богоровъ е посетилъ презъ 1865—1866 г., за да види сжществуватъ ли условия за създаване на индустриални заведения. Важенъ е сжщо така и като първото отъ тоя родъ литературно произведение въ новобългарската книжнина.¹⁾

Учебници по география издаватъ и редица други просвѣтители отъ преди Освобождението, като Йоакимъ Груевъ, Сава Илиевичъ Панагюрецъ, Георги Икономовъ Дупничанинъ, Д. В. Манчевъ, С. Радуловъ и др.

Подтицитѣ на Юрий Венелинъ и Г. С. Раковски, както и примѣритѣ на Д-ръ Ив. Богоровъ, К. Фотиновъ и други, за описване на отдѣлни градове и села даватъ добри резултати. Въ списания и вестници или въ отдѣлни книжки започватъ да се явяватъ подобни описания: отъ Г. Славчовъ — на каазата Ески-Загра, отъ Хр. Пулековъ — на Копривщица, отъ Киро Петровъ (бачо Киро) на с. Горни Турчета (сега село Бѣла Черква), отъ В. Чолаковъ — на Панагюрище и пр.

¹⁾ Срв. Б Певевъ — Пжтнитѣ бележки на Богорова. Изв. на Народния етнограф. музей, год. VI. (1926), кн. 1—4, стр. 48—58 и Г. Гунчевъ, Поселищно-географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи. Архивъ за поселищни проучвания, год. I (1938), кн. I, стр. 12.

Дъдо Петко Р. Славейковъ редица години е събиралъ градиво за географски речникъ на Българскитѣ земи. Почти всичко събрано отъ него изгоря обаче, за голѣмо съжаление, по време на Освободителната война въ Стара-Загора. Отъ този речникъ е запазена и обнародвана малка часть¹⁾

Презъ последнитѣ 8—10 години преди Освобождението започватъ да се печататъ въ разни вестници, като: Македония, Дунавъ, Зорница, Право и пр. редица кратки описания на каази, съ много интересни географски материали.

Завършвайки този книжовенъ прегледъ, трѣбва да отбележимъ отдѣлно най-доброто постижение на българската география преди Освобождението, а именно книгата на Стефанъ Захариевъ — Географико-историко-статистическо описаніе на Татаръ-Пазарджишкж-тж каазж (Виена 1870 г.)²⁾

Но освенъ съ географски описания българци се проявяватъ и въ картографията — най-важната помощница на географската наука. Въ това отношение, както бележи проф. А. Иширковъ, за времето сме били изпреварили съседитѣ си.³⁾ Въ 1843 година българинътъ Александъръ Хаджи Руссетъ издава въ Стразбургъ карта въ 4 листа, озаглавена *Карта на сегашная Болгарія, Фракія, Македанія и на прилъжащитѣ земи*. Тя представя намалено копие на картата на Lapie, познатъ френски картографъ отъ началото на миналия вѣкъ, обаче съ нѣкои поправки и добавки. Тази първа българска карта е преиздадена, съ обяснителни бележки отъ проф. А. Иширковъ, като № 4 отъ Географската библиотека на Българското географско дружество.

Първата карта, която вижда бѣлъ свѣтъ въ границитѣ на България е тая на Димитри Ангелидевъ. Тя е наименувана *Карта Профана на Европайскж Турціж съ надлежащи неѣ Княжества Унгаровлахіж и Сърбіж и съ независимото Княжество на Чърня горя (Пловдивъ 1862)*.

Най-голѣми заслуги за издаване и разпространение на географски карти въ предосвободителната епоха има Христо Г. Дановъ. Въ 1861 г. той издава въ Виена стенна карта на Европейска Турция, напечатана на 4 листа. Освенъ това презъ 1865 г. той напечатва, пакъ въ Виена, „Землеописателенъ Учебенъ атласъ“ обхващащъ 24 карти, изработенъ по нѣмски първообрази. Отъ него се прави съкратено издание „Малкъ учебенъ атласъ отъ 9 карти“, изваденъ и напечатанъ на особено за малкитѣ деца.

Спирамъ съ прискърбие вниманието Ви върху този фактъ, защото ние днесъ нѣмаме — 74 години отъ издаването на Дановия атласъ — още подобенъ атласъ за нашитѣ училища.

¹⁾ Въ Сбор. за народни умотворения, кн. 15 (1899 г.), стр. 232—298.

²⁾ За нея срв. Г. Гунчевъ, посоч. съч., стр. 11—12.

³⁾ А. Иширковъ — Географско изучване на Царство България, Училищенъ прегледъ, год. XXIX (1931), кн. 8, стр. 1160.

Освенъ тѣзи картенни произведения, по сжщото време Хр. Г. Дановъ издава и седемъ стенни карти, по една за Европа, Азия, Африка, Америка, Австралия, Светитѣ мѣста и една обхващаща дветѣ полукълба.

Уважаеми дами и господа!

Времето не ми позволява да се спра на програмата на класнитѣ училища презъ последнитѣ 20—30 години преди Освобождението, за да изтъкна какво значение е давано тогава на географията и колко мѣсто тя е заемала въ обучението. Но затова говори единъ много красноречивъ фактъ. Не другъ, а самъ голѣмиятъ проводникъ на географско знание презъ тази епоха — Д-ръ Ив. Богоровъ, се провиква презъ 1868 г. въ помѣнатиия по-горе пжтепись „Нѣколко дена разходка по българскитѣ мѣста“, говорейки за гр. Търново. — „Въ мжжкитѣ училища ни речъ не става за търговия, за занаятъ, за политическа и домашна икономия. Ученицитѣ ся готвятъ да ставатъ географици и историци. Едвамъ се отървахме отъ наустница и псалтиръ, та налетяхме на други денгуби“ Въ този повикъ има нѣщо много съвременно. И сега често се дигатъ гласове у насъ противъ прекомѣрното развитие на общото образование.

Що се отнася за значението на географията за търговията, то се е съзнавало добре презъ миналия вѣкъ. Това личи отъ предисловието на книгата „Търговско ржководство за тръгуваніе, промышленность, мореплуваніе и за трговскы дѣланіж“ Прѣведено и печатано съ иждивеніе-то на Хр. Л. Хаманджіевъ. Прѣводъ А. П. Гранитскаго съ нѣколко прибавленія (Цариградъ, 1858 г.) Въ това предисловие се казва: „Вѣистинж всакой тръговецъ осѣща колко му е нужно да знае аритметикж, географіж, тръговскж исторіж, статистикж, языци-ты и разны-ты произведения на дръжавы-ты, съ кои-то има намѣреніе да прави тръговіа“ Тази елементарна нагледъ истина за значението географията за тръговеца, не се съзнава въ цѣлата и пълнота отъ всички деятели за тръговско-стопанско образование у насъ. Ние имаме въ провинцията едно много претенциозно висше тръговско училище, въ което тая дисциплина се преподава и сега почти двадесетъ години отъ основаването му, въ много кратъкъ размѣръ и то отъ люде безъ всѣкакво специално образование или школовка.

Отъ краткия прегледъ, който направихме, се вижда, че географията въ миналото, особено въ епохата на Възраждането, е била ценена заради народностното възпитание, общата култура и съвременнитѣ знания, които дава. Ето защо, мисля, че всички можемъ да бждемъ съгласни съ това, че велики по дѣла и заслуги сж народнитѣ будители, но не

по-малко велики сж и заради прозрението, което сж проявили въ много области на духовния ни и общественъ животъ.

DIE BULGARISCHE GEOGRAPHIE BIS ZU BEFREIUNG

Die anlässlich des vierzigjährigen Bestehens des Geographischen Instituts an der Universität Sofia und des zwanzigsten Jahrestages seit Gründung der Bulgarischen Geographischen Gesellschaft am 22. I. 1939 gehaltenen Rede an die Festversammlung.

Vor diesen Zeitabschnitte, die zu feiern wir uns versammelt haben, gibt es eine Reihe anderer, während welcher unsere Vorfäter ein gleiches Interesse dafür gezeigt haben, mehr über ihr eigenes oder über die fremden Länder zu wissen. Wir werden nur einige wichtigere Momente aufzeigen, die die erdkundlichen Kenntnisse der Bulgaren während des betreffenden Zeitabschnittes kennzeichnen oder von der Beziehung sprechen, die sie damals zur Erdkunde besaßen.

Von den altbulgarischen Schriften gibt es kein bis auf den heutigen Tag erhaltenes Werk besonderen erdkundlichen Inhaltes. In fast allen Arbeiten aus jenem Zeitabschnitt finden sich Namen von Gebieten, Völkern, Siedlungen, Flüssen, Gebirgen usw., die jedoch nicht an einer Stelle gesammelt und erläutert sind.

Aus der Zeit Simeons des Grossen (893—927) gibt es die interessantesten Berichte in dem Werke „Šestodnev“ (Sechstage) von Joan Exarch. Darin finden wir eine Beschreibung des Schlosses dieses bulgarischen Zaren. In einigen Abschnitten gibt es viele Kenntnisse physikogeographischen Wesens, in denen auf wunderliche Weise die biblischen Vorstellungen über die Schöpfungsgeschichte mit den Lehren des grossen altgriechischen Philosophen Aristoteles versöhnt sind.

Viel wertvolles geographisches Material befindet sich in den Heiligenleben. Darin wird wie bei jeder Biographie der Heimatort des Heiligen beschrieben, die Gebiete und Siedlungen erwähnt, in denen er gewirkt hat usw. So ist es mit dem Heiligenleben des hl. Kliment von Ochrid (aus dem 13. Jh.), mit dem des hl. Nikola den Neuen von Sofia, aus dem 16. Jh., abgefasst von seinem Zeitgenossen Mathej Grammatik. In derselben sind sowohl geschichtliche Kunden als auch eine Beschreibung der Stadt Sofia enthalten.

In der Lovečer Sammlung vom Jahre 1618 gibt es neben religiösem Stoff auch Berichte über die Völker der Erde, die auf $72\frac{1}{2}$ gezeigt werden. Interessant ist die Charakteristik, die ihnen gegeben wird, indem sie mit irgend einem Tier verglichen werden. Der Franzose ist ein Löwe, der Germane ein Adler, die

Türke eine Schlange, der Bulgare ein Stier, der Serbe eine Wolf, der Grieche ein Fuchs usw.

Umfassende geographische Kenntnisse besitzen im 17. Jh. die Bulgaren — hohen katholischen Geistlichen, was aus ihren Berichterstattungen (Relationen) gut ersichtlich ist. Ein grosser Teil derselben sind von dem Banatbulgaren E. Fermeňin, Franziskaner Mönch, in dem Buche „Acta bulgariae ecclesiastica“ (Zagreb, 1888) gesammelt und herausgegeben. Vom geographischen Standpunkte aus am wertvollsten ist darunter die Relation vom Jahre 1640 des Sofioter Erzbischofs Peter Bogdan Bakšić, geboren zu Čiprovec (NW-Bulgarien). Darin gibt er eine Beschreibung der Bulgarischen Länder in ihren ethnographischen Grenzen wie auch mehrere Mitteilungen über die Bevölkerung und ihre religiösen Beziehungen, über eine Reihe von Siedlungen usw.

Über grosse geographische Kenntnisse verfügte auch ein anderer katholischer Bulgare aus dem 17. Jh. der Marzianopolische Erzbischof Peter Párev oder Parčević, der für die politische Befreiung Bulgariens von den Türken durch die Einmischung Polens, Oesterreichs und Venetiens gearbeitet hat.

Eine besondere Bedeutung haben die angesehenen Kämpfer aus der Zeit der bulgarischen Renaissance (1762—1878) der Erdkunde gezollt. Mit vollem Rechte haben sie sie als Lehrgegenstand erachtet, der zur Bildung des Nationalbewusstseins verhilft und der ausserordentlich notwendiges Wissen über die umliegende Welt vermittelt.

Das erste eigens geographische Buch unter der neubulgarischen Literatur ist das Lehrbuch von Neophit Hilendarski Bosveli, das 1835 in Karagujevac erschien und „Zemleopisanie“ („Erdbeschreibung“) betitelt war. Der Teil desselben, der die bulgarischen Länder betrifft, ist vollkommen ursprünglich, denn der Verfasser hat, um Unterzeichner für dieses und seine übrigen Bücher zusammenzubringen, viele bulgarische Städte und Dörfer bereist.

Das zweite Lehrbuch der Erdkunde ist vom Gründer der bulgarischen Periodischen Presse Konstantin Fotinov unter dem Titel „Obštoe Zemleopisanie“ („Allgemeine Erdbeschreibung“) (Smyrna 1843) geschrieben worden.

Der Gründer der ersten bulgarischen Zeitung „Bálgarski orel“ („Bulgarischer Adler“) deren erste Nummer am 20. April 1846 in Leipzig erschien, Dr. Ivan Bogorov, hat drei Erdkundelehrbücher geschrieben. Ausserdem ist er Verfasser einer ausserordentlich wertvollen Reisebeschreibung „Einige Tage Wanderung nach bulgarischen Orten“, wichtig als Fundgrube für die Vergangenheit von 16 bulgarischen Städten.

Seit Mitte des vergangenen Jahrhunderts wird der Erforschung einzelner bulgarischer Siedlungen oder Gebiete eine grössere Aufmerksamkeit zugewendet. In Zeitschriften, Zeitungen

oder einzelnen Büchlein erscheinen viele derartige Arbeiten. Die beste Errungenschaft in dieser Beziehung stellt das Buch von Stefan Zahariev „Geographisch-historisch-statistische Beschreibung des Bezirks von Tatar-Pazardžik“ (Wien 1870) dar.

Die erste bulgarische Karte wurde von Alexander Hadži Russet ausgearbeitet und in Strassburg im Jahre 1843 herausgegeben, betitelt: „Karte von Bulgarien, Thrakien, Makedonien und der angrenzenden Länder“. Nach ihr veröffentlicht im Jahre 1862 Dimitir Angelidev in Plovdiv eine Karte der Europäischen Türkei, die die erste vollkommen innerhalb der Grenzen Bulgariens ausgeführte Landkarte ist.

Grosse Verdienste um die Herstellung und Verbreitung geographischer Karten in den bulgarischen Landen vor der Befreiung (1878) erwarb sich Christo G. Danov. Im Jahre 1861 druckt er in Wien eine Wandkarte der Europäischen Türkei auf 4 Bögen. Darnach gab er einen Geographischen Atlas mit 24 Karten, einen kleinen Unterrichts atlas mit 9 Karten, 7 Wandkarten, für jeden Erdteil eine, eine mit beiden Erdhälften und eine mit den heiligen Orten heraus.

Im Lehrplan der Mittelschulen hat die Erdkunde vor der Befreiung einen besseren Platz eingenommen als bei den heutigen Lehrplänen.

G. Gunčev